

УДК 343.985

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ДОПИТУ СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Демидова Є.Є., к. ю. н.,
асистент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена особливостям допиту спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду справи. Запропоновано системи тактичних прийомів такого допиту.

Ключові слова: спеціаліст, тактика допиту, спеціальні знання, обізнані особи, тактичні прийоми.

Статья посвящена особенностям допроса специалиста во время досудебного расследования и судебного рассмотрения дела. Предложены системы тактических приемов такого допроса.

Ключевые слова: специалист, тактика допроса, специальные знания, сведущие лица, тактические приемы.

Demydova Ye.Ye. TACTICAL TECHNIQUES OF SPECIALIST'S EXAMINATION IN CRIMINAL PROCESS
The features of specialists interrogation during the preliminary investigation and the trial are considered in the article. The tactics systems of such interrogation are proposed.

Key words: specialist, interrogation tactics, special knowledge, versed person, tactical methods.

Постановка проблеми. Залучення обізнаних осіб у процесі розслідування й судового розгляду значно підвищує результативність кримінального судочинства та ефективність боротьби зі злочинністю, забезпечуючи всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин справи. Важлива інформація також може бути отримана шляхом надання спеціалістом певних консультацій і пояснень під час його допиту. Однак його процесуальний статус відображає специфіку такого допиту, а отже, і необхідність розроблення тактики його проведення.

Ступінь розробленості проблеми. Сьогодні допит спеціаліста є найменш дослідженою формою використання спеціальних знань обізнаних осіб. Деякі питання проведення такого допиту розглядаються в роботах А.С. Александрова, М.И. Вільгушинського, О.П. Грішиної, Г.І. Заславського, С.І. Коновалова, В.В. Степанова та інших науковців. Ця ситуація зумовлена такими факторами: наявність проблеми визначення місця спеціаліста серед обізнаних осіб і його функцій; неможливість надання вичерпного переліку таких обізнаних осіб; існування процесуальної та непроцесуальної форм залучення спеціаліста; труднощі в підтвердженні компетентності спеціаліста для надання відповідей на певні питання; відсутність процесуальної регламентації такого допиту; традиційність підходу до допиту спеціаліста як свідка тощо. Крім того, необхідно зазначити, що науковці звертають увагу здебільшого на процесуальні аспекти участі спеціаліста в процесуальних діях, залишаючи поза увагою можливості використання засобів криміналістичної тактики з метою ефективного провадження допиту та отримання необхідної інформації від таких осіб.

Мета статті – розкрити особливості допиту спеціаліста під час досудового розслідування й судового розгляду справи, розробити та запропонувати оптимальну систему тактичних прийомів його проведення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним процесуальним законодавством закріплено можливість отримання усних консультацій

або письмових роз'яснень спеціаліста, наданих на підставі його спеціальних знань. Крім того, під час дослідження доказів у суді спеціалістам також можуть ставитися питання учасниками судового провадження (ч. 3 ст. 357, ч. 2 ст. 358 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України; ст. 360 КПК України), що, на нашу думку, за своєю сутністю є окремим видом допиту – допитом спеціаліста. Специфіку його проведення зумовлюють такі чинники: 1) процесуальний статус спеціаліста; 2) обмеженість предмета його допиту певною галуззю знань і компетенцією обізнаної особи; 3) сутність наявної в допитуваного інформації; 4) можлива залежність від форми його участі в процесі. Вагоме значення має також позиція, яку займає допитуваний, а також ситуація, що складається під час допиту.

Ефективність проведення будь-якої процесуальної дії зумовлюється раціональним використанням засобів криміналістичної тактики, спрямованим на досягнення необхідного її результату. Однак у зв'язку з тим, що можливість отримання консультацій і роз'яснень спеціаліста нормативно закріплена лише з 20 листопада 2012 року, тобто з набрання чинності новим КПК України, тактика проведення такої дії потребує досліджень з метою вироблення рекомендацій, необхідних для її здійснення.

Засоби криміналістичної тактики, які спрямовані на ефективність проведення допиту спеціаліста, тісно пов'язані з процесуальним становищем допитуваного. Спеціаліст залучається до кримінального судочинства, коли для вирішення певних питань під час провадження у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Крім того, у деяких випадках законодавством встановлено обов'язкову участь спеціаліста в проведенні процесуальних дій. Отже, для допиту спеціаліста, як і судового експерта, властиве не відтворення подій минулого, характерне для допиту інших осіб, а надання роз'яснень стосовно спеціальних питань, які належать до його компетенції. Тобто інформація, якою володіє обізнана особа, безпосередньо пов'язана із застосуванням спеціальних знань.

Спеціаліст є особою, не заінтересованою в результатах вирішення справи, що відображається в його висновках і роз'ясненнях. На відміну від судового експерта, під час допиту якого питання не мають виходити за межі предмета проведеної ним судової експертизи, спеціаліст може бути допитаний стосовно більш широкого спектру обставин розслідуваної події. Необхідно звернути увагу на те, що, як зазначає Л.В. Лазарева, принциповою відмінністю спеціаліста від судового експерта є те, що він може бути залучений для надання допомоги й за відсутності вимоги щодо отримання його висновку, тобто за відсутності останнього [6, с. 203]. Така специфіка має вагоме значення для визначення тактики допиту таких осіб.

Кожна слідча ситуація активно впливає на вибір тактичних засобів і систем дій для досягнення певних цілей. Можна добре засвоїти рекомендації криміналістики, зрозуміти цільову настанову їх формування тощо, однак використання цих рекомендацій без урахування ситуації може призвести до нульового, якщо не до негативного результату [3, с. 174]. Ситуації допиту спеціаліста можуть бути поділені залежно від ролі спеціаліста під час досудового розслідування або під час судового розгляду щодо певного кримінального провадження: 1) якщо спеціаліст брав участь у проведенні слідчої (судової) дії; 2) у разі надання спеціалістом висновку щодо певних питань (довідки, акта); 3) у разі необхідності в отриманні відомостей щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань.

Крім того, кожна із цих ситуацій може бути поділена залежно від позиції, яку займає спеціаліст, на такі підгрупи: 1) відмова спеціаліста від надання необхідної інформації; 2) надання неправдивої інформації; 3) утаювання певної інформації; 4) ухилення від надання певної інформації; 5) надання інформації, яка містить елементи добросовісної помилки.

Отже, систему тактичних прийомів допиту спеціаліста можна поділити на три блоки, які спрямовані на таке: 1) сприяння отриманню необхідної інформації щодо проведеної слідчої (судової) дії, у якій брав участь спеціаліст; 2) сприяння отриманню пояснень щодо наданого ним висновку; 3) сприяння отриманню інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань [2, с. 193].

Отримання необхідної інформації щодо проведеної слідчої (судової) дії, у якій брав участь спеціаліст. Для допиту спеціаліста, який брав участь у процесуальних діях, характерним є те, що допитуваний має у своєму розпорядженні певні відомості, обсяг яких зумовлюється інформаційною сутністю конкретної процесуальної дії [6, с. 207].

Допит спеціаліста, як і судового експерта, доцільно проводити у формі постановки запитань допитуваному. Спеціаліст, навіть якщо він брав участь у проведенні процесуальної дії та безпосередньо сприймав певні обставини справи, є обізнаною особою, яка констатує певні факти, виходячи з наявних у неї знань і одержаної інформації (від обстановки місця злочину, виявлених слідів, наданої слідчим,

прокурором, судом або отриманої під час допиту неповнолітнього тощо). Крім того, необхідно враховувати, що метою «вільної розповіді» є з'ясування всіх відомих допитуваній особі обставин. Водночас спеціаліст підлягає допиту щодо конкретно визначених питань.

Предмет допиту спеціаліста має певні обмеження, які характерні для тієї галузі знань, у якій спеціаліст є компетентним. Отже, питання, які можуть бути поставлені спеціалісту, також мають належати до компетенції спеціаліста. В іншому випадку надана ним інформація не матиме доказового значення. Особливу увагу необхідно звертати на близькі галузі (бухгалтерський облік, податкове законодавство тощо), які хоча й мають певну схожість, проте не є тотожними.

Запитання, які ставляться спеціалісту, мають відповідати таким основним вимогам: 1) не повинні виходити за межі його компетенції; 2) обмежуються предметом його допиту; 3) не мають містити елементів навіювання; 4) не повинні мати правового характеру (наприклад, неприпустимо формулювати питання спеціалісту щодо кваліфікації злочину); 5) мають бути визначеними, конкретними та по можливості короткими; 6) мати логічну й хронологічну послідовність.

Тактика допиту має відповідати вимогам кримінального процесуального закону, а також етичним нормам. Виходячи із принципів кримінального судочинства (законності, недоторканності особи, поваги до честі й гідності), необхідно зазначити, що допит потрібно проводити спокійно, ввічливо та уважно. Неприпустимим є вияв грубості, імпульсивності. Не можна примушувати спеціаліста до надання певної інформації шляхом застосування насильства, погроз та інших незаконних заходів. Примушування до давання ним неправдивих даних або висновку чи до відмови від давання свідчень тягне за собою кримінальну відповідальність [7, с. 291]. Не мають також допускатися навідні запитання.

Головним засобом криміналістичної тактики допиту спеціаліста є постановка різних видів запитань. Однак цим можливості застосування засобів криміналістичної тактики не обмежуються. Ефективним тактичним прийомом під час допиту спеціаліста, який брав участь у проведеної процесуальної дії, є пред'явлення або оголошення матеріалів кримінального провадження, демонстрація доказів.

Необхідність ознайомлення спеціаліста з матеріалами кримінального провадження зумовлюється предметом його допиту та специфікою механізму вчиненого злочину [6, с. 204]. Так, наприклад, якщо судово-медичний експерт або лікар брав участь під час огляду трупа на місці події, під час його допиту може бути пред'явлений протокол цієї слідчої дії, фотографії, схеми тощо. Спеціалісту-криміналісту можуть бути пред'явлені певні речові докази. Під час допиту спеціаліста-бухгалтера ефективним є пред'явлення необхідних для відповіді документів. Отже, можна констатувати, що такий тактичний прийом зумовлюється передусім видом процесуальної дії, у якій брав участь спеціаліст. Однак це не означає, що спеціалісту, який був уперше за-

лучений до провадження, не можуть демонструватися ті самі докази. Законодавство цього не забороняє. Проте, на нашу думку, у разі необхідності в отриманні відомостей щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань, пов'язаних із певною процесуальною дією, доцільно допитувати того спеціаліста, який брав у ній участь, оскільки в такому разі інформація, яку він має у своєму розпорядженні, є значно розширеною за рахунок тих даних, які стали йому відомі під час її провадження.

У разі відсутності необхідності в пред'явленні певних матеріалів кримінального провадження в повному обсязі, як нам видається, доцільним є оголошення їх фрагментів. Наприклад, оголошення фрагменту протоколу допиту обвинуваченого в учиненні шахрайства з фінансовими ресурсами щодо механізму вчинення цього злочину або фрагменту протоколу огляду місця події, який безпосередньо стосується участі спеціаліста й потребує пояснень.

Важливого значення набуває можливість використання наочної інформації. Такий тактичний прийом заснований на показі конкретних предметів, процесів, явищ, пред'явленні фототаблиць, креслень та інших наочних матеріалів. Його використання дає спеціалісту змогу пояснити певні питання слідчому, прокурору та іншим особам, які не володіють спеціальними знаннями. Застосування таких візуальних засобів, з одного боку, дає спеціалісту можливість у доступній формі надати необхідні пояснення, а з іншого – сприяє більш зрозумілому сприйманню такої інформації слідчим (дознавачем, прокурором та іншими особами). Крім того, ефективним є пред'явлення інформаційних джерел. Наприклад, певних інструкцій, постанов, положень, довідкової інформації тощо.

Отже, система тактичних прийомів допиту спеціаліста, спрямована на сприяння отриманню необхідної інформації щодо проведеної слідчої (судової) дії, у якій брав участь спеціаліст, може включати таке: 1) постановку різних видів запитань; 2) демонстрацію матеріалів кримінального провадження (протоколів слідчих дій, актів, довідок, документів тощо); 3) пред'явлення (оголошення) протоколів слідчих дій, у яких брав участь спеціаліст; 4) оголошення фрагментів показань інших осіб, які брали участь у цій слідчій (судовій) дії; 5) надання можливості пояснити причини наявних суперечностей у протоколі слідчої дії щодо питань, пов'язаних із його участю в цій дії; 6) використання наочної інформації; 7) пред'явлення інформаційних джерел (інструкцій, постанов, положень тощо).

Отримання пояснень щодо наданого спеціалістом висновку (довідки, акта). У зазначеному випадку допит спеціаліста проводиться після отримання слідчим, прокурором або судом наданого ним висновку з метою його роз'яснення або доповнення. Важливого значення в цьому разі набуває оперування наявними в матеріалах кримінального провадження доказами, такими як акт (довідка, висновок), наданий допитуваним спеціалістом, акти, надані іншими спеціалістами, а також протоколи слідчих дій, документи, інші речові

та письмові докази. Форми їх використання під час допиту можуть бути різними: пред'явлення їх допитуваному, оголошення (повного змісту або фрагментів), демонстрація речових доказів. На відміну від допиту свідка, обвинуваченого, підозрюваного та інших суб'єктів, де такі тактичні прийоми застосовують з метою викриття неправди в показаннях допитуваних, під час допиту спеціаліста їх використання сприяє отриманню необхідної інформації. Крім того, як слушно зазначає В.О. Коновалова, пред'явлення таких доказів під час допиту, а також оголошення в окремих випадках показань інших осіб сприяє отриманню найбільш повних показань [4, с. 80]. Вони можуть обиратися слідчим, прокурором або дізнавачем залежно від предмета допиту й конкретної ситуації.

Система тактичних прийомів допиту спеціаліста, спрямована на сприяння отриманню пояснень щодо наданого спеціалістом акта (довідки, висновку), може включати таке: 1) постановку різних видів запитань; 2) пред'явлення акта, наданого спеціалістом; 3) звернення до окремих положень акту (довідки, висновку); 4) допит спеціаліста на робочому місці (у майстерні, офісі, спеціалізованій установі тощо); 5) пред'явлення акта, наданого іншим спеціалістом; 6) надання можливості пояснити причини наявних суперечностей в акті, наданому спеціалістом; 7) пред'явлення окремих положень акта (довідки) спеціаліста, що потребують деталізації; 8) пред'явлення матеріалів справи (протоколів слідчих дій, актів, довідок, документів тощо).

Отримання інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує застосування спеціальних знань.

Специфікою допиту спеціаліста з метою отримання інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань, тобто в разі відсутності наданого ним акта (висновку, довідки) або участі в слідчих (судових) діях, є те, що обізнана особа не ознайомлена з обставинами кримінального провадження. Така необхідність виникає, наприклад, тоді, коли слідчий викликає на допит спеціаліста-бухгалтера для з'ясування питань про те, у яких документах конкретної організації можуть бути знайдені сліди злочинного ухилення від сплати податків, учиненого в певний спосіб [6, с. 204], або отримання інформації від спеціаліста в галузі інформаційних технологій щодо можливості здійснення певних операцій із погляду сучасного рівня розвитку технологій тощо. Як зазначають Ю.Т. Шуматов і Т.М. Бородкіна, спеціаліст може не тільки пояснити терміни та сформулювати ті чи інші спеціальні поняття (наприклад, сутність технологічного процесу тощо), а й запропонувати шляхи подальшого використання отриманих під час розслідування фактів [1, с. 99].

Отриманню інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує застосування спеціальних знань, сприяє застосування такого тактичного прийому, як допит спеціаліста на його робочому місці (у майстерні, офісі, спеціалізованій установі тощо). Цей прийом може бути рекомендований у випадках, коли є необхідність в отриманні інформації для

з'ясування сутності й механізму певного технологічного процесу, виробництва, порядку здійснення певних дій тощо.

Система тактичних прийомів допиту спеціаліста, спрямована на сприяння отриманню інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань, може включати таке: 1) постановку різних видів запитань; 2) допит спеціаліста на робочому місці; 3) пред'явлення матеріалів кримінального провадження (протоколів слідчих дій, актів, довідок, документів тощо); 4) демонстрацію матеріалів кримінального провадження (протоколів слідчих дій, актів, довідок, документів тощо); 5) пред'явлення (оголошення) протоколів слідчих (судових) дій; 6) оголошення фрагментів показань інших осіб; 7) використання наочної інформації; 8) пред'явлення інформаційних джерел (інструкцій, постанов, положень тощо).

Необхідно враховувати можливість надання спеціалістом неправдивої інформації, яка може бути наслідком добросовісної помилки або свідомої неправди. У такому випадку, на нашу думку, доцільною є постановка запитань, спрямованих на з'ясування джерел інформації, на підставі яких спеціаліст надає певну інформацію, тобто за допомогою яких відомості, надані допитуваним, можна перевірити. Це можуть бути будь-які довідники, нормативні акти, стандарти. Крім того, не є протиправним отримання такої ж інформації від іншого спеціаліста. Залежно від предмета допиту також може бути рекомендовано застосування такого тактичного прийому, як допит спеціаліста на його робочому місці або в певній установі, діяльність якої потребує пояснень (наприклад, у разі необхідності от-

римання інформації щодо певного технологічного процесу тощо).

Висновки. У разі відмови спеціаліста від надання певної інформації (повної або часткової), на нашу думку, доцільним є використання системи тактичних прийомів його допиту, спрямованої на спонукання до надання спеціалістом необхідної інформації, яка може включати таке: 1) роз'яснення важливості й необхідності отримання такої інформації для встановлення істини; 2) роз'яснення мети проведення допиту; 3) пояснення порядку проведення допиту; 4) використання позитивної оцінки професійної діяльності спеціаліста; 5) роз'яснення положень закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородкина Т.Н. Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования : [монография] / Т.Н. Бородкина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 120 с.
2. Демидова С.С. Тактика допиту обізнаних осіб : [монография] / С.С. Демидова ; за ред. В.Ю. Шепітька ; НУ ЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – К. : Апостиль, 2013. – 232 с.
3. Комиссаров В.И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы : [монография] / И.В. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 192 с.
4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 176 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
6. Лазарева Л.В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : [монография] / Л.В. Лазарева. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 224 с.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 656 с.